

Opponensi vélemény

Buzinkay Géza „A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig” című akadémiai doktori értekezéséről

Az elmúlt nagyjából két évtizedben nemzetközi szinten a médiatörténet-írás többféle megújítási-megújulási kísérletének, ezzel kapcsolatos eszmecseréknek lehettünk tanúi. *Egyrészt* vita alakult ki a médiatörténeti nagy elbeszélésekről, azok tipologizálásáról, amely vita az értelmező kontextusok kérdéséről szól. *Másrészt* egyre több módszertani tárgyú szakmunka jelent meg, amelyek azután újabb vitákat és az addigi tudásunk átstrukturálódását, újszerű feldolgozását eredményezték és eredményezhetik. Ezek a módszertani elemzések, javaslatok minimum a szeparált médiumtörténetek meghaladását célozzák. A külön sajtótörténet, rádiótörténet, televízió-történet és filmtörténet helyett leginkább vagy *összehasonlító szempontú* értelmezések készítésére buzdítanak, vagy az *intermedialitás* tanulmányozására, vagy a médiatörténet *kultúratudományba* (kultúratudományokba) való integrációjára.

Harmadrészt a médiatörténészek elkezdtek használni más tudományok modelljeit: nem meglepő módon első helyen a kultúratudomány áll, de igen nagyhatásúak azok a kísérletek is, amelyek a politikatudomány, a szociológia, az irodalomtudomány vagy éppen a médiatudomány/kommunikációtudomány modelljeinek adaptálására törekszenek. Erre a harmadik irányra példa az Európai Kommunikációkutató és -oktatási Szövetség Kommunikációtörténeti Szekciójának 2015-ös velencei konferenciája, amelynek pontosan ez az interdiszciplináris kihívás volt a témája.

A médiatörténet-írás megújulását-megújítását célzó fejlemények fenti leírása természetesen kissé leegyszerűsített, illetve más szempont alapján is megragadható lenne (itt elsősorban olyan kulturális különbségekre gondolok, mint amilyenek a német vagy a francia médiatörténet-írás történetének bizonyos áramlatait jellemzik; német esetben például Niklas Luhmann hatására).

A fentiekből következik, hogy Buzinkay Géza magyarországi újságírás- és sajtótörténeti értekezése olyan historiográfiai helyzetben született, amelyet valamiféle kettős kihívás jellemzett. Amikor a szerző nekilátott műve megírásának, akkor egyrészt fontos magyarországi

médiumok, újságírók, szerkesztők és intézmények történet volt még ismeretlen (mások által se feltárt), ami azt jelenti, hogy a szeparált médiumtörténetek megírása terén is komoly hiányok léteztek. A másik kihívást az jelentette, hogy a médiatörténet-írás új irányzatai tulajdonképpen az összefüggő sajtó-, film- stb. történeti elbeszélések modellszintű újragondolását kívánják – miközben (mint utaltam rá) a magyarországi médiatörténet-írás még ezen a téren is adóságokkal küzd.

Buzinkay Gézának ebben a hiányokkal, kihívásokkal jellemezhető helyzetben a magyarországi médiatörténet-írás minimum két adósságát kellett törlesztenie ahhoz, hogy értekezését elkészítse. Első lépésben tehát intézmények és szereplők történetét kellett feltárnia, második lépésben pedig meg kellett teremtenie egy „nagy elbeszélést”, azaz fel kellett fűznie egy szálra az egyes médiumok, egyes szerzők, az állami és gazdasági szereplők történeteit. Az általa sikeresen megalkotott narratíva az újságírás-történethez kapcsolódik.

Az esetleges félreértések elkerülése érdekében szeretném világossá tenni: adott historiográfia helyzetben nem lett volna elvárható Buzinkay Géától, hogy mondjuk összehasonlító újságírás-történeti vizsgálatot végezzen – noha munkája időről-időre tartalmaz ilyesféle összevetéseket is. Vagy: csak egyes időszakok rádiózás- és televíziózás-története van olyan alaposan feltárva, hogy azt felhasználva lehetségessé váljon az intermedialitás jelenségének vizsgálata.

Buzinkay Géza értekezése tehát részben a médiatörténet megújítását célzó törekvésekhez kapcsolódik, részben hagyományos, ún. elsőgenerációs médiatörténeti munka. Ami az utóbbit illeti: a könyv kronologikusan tárgyalja az újságírás és a sajtó történetét a *Newe Zeitung* auß Ungerntól és a *Mercurius Hungaricus*tól kezdve a Magyar Demokratáig, bemutatja a fontosabb szerkesztőségeket és médiatermékeket, illetve mini portrékat ad adott periódus ismertebb vagy fontosabb újságíróiról. A korszakolás tulajdonképpen a hagyományos megoldásokat követi, két kivétellel: külön tárgyalja az 1918 és 1921 közötti időszakot (319–330. o), illetve egységes periódusként írja le az 1945 és 1989 közötti évtizedeket (391–447. o.). Mindkettő szokatlan megoldásnak tűnhet. Egyrészt azért, mert sajtó- és médiatörténeti szempontból túlzottan nagy a különbség az 1918-as demokratikus rezsim és a Tanácsköztársaság, vagy akár az 1945–1947-es időszak és a sztálini típusú diktatúra között. Előbbi esetben a népköztársaság a dualizmus kori liberális sajtópolitika logikus folytatásának tekinthető (bizonyos korábbi korlátozások lazítása révén), ezzel szemben a Tanácsköztársaság egy Magyarországon ismeretlen logikát és részben korábban nem ismert intézményi megoldásokat vezetett be. Ezeket a különbségeket

talán elhalványítja bizonyosfajta és nem jelentéktelen mértékű személyi folytonosság, a sajtó vagy egyes szereplői jelentőségének növekedése, illetve a háborús helyzetből fakadó kivételesség. Azt kell tehát mondani, hogy az 1918 és 1921 közötti három év egységes korszakként való kezelése mellett komoly érveket lehet felvonultatni (ahogy Buzinkay Géza is teszi). Ugyanakkor véleményem szerint ugyanilyen komoly ellenérvek is felmerülhetnek. Nem egészen pontos például az a megfogalmazás, miszerint „A sajtóélet szabályozása és irányítása 1921 decemberétől [...] a megelőző közel három év kivételes törvényeihez képest [...] kiszámíthatóbb és rugalmasabb korlátokat állított fel” (331. o.). Szerintem ugyanis fontos szempont, hogy bár a népköztársaság esetében a deklarált cél és a gyakorlat különbözött, ámde ennek oka jelentős részben a kivételes (háborús) helyzet volt. Amely kivételes helyzet 1921 után is fennmaradt, és ez volt az alapja annak, hogy a sajtóirányítás kiszámíthatatlannak tűnt sok érintett szemében (és a bírósági gyakorlat és jogegységi döntések tanúsága szerint valóban kiszámíthatatlan volt).

Mindezek ellenére mégis elfogadhatónak tartom ezt a korszakolást, és csak részben a szerzőtől eltérő okok miatt. Véleményem szerint a háborúból a békébe való átmenet kísérletei, a világháborút követő helyi háborúk, az állam szuverenitásának megszűnése és az azt kísérő polgárháborús helyzet miatt indokolható külön tárgyalni ezt az átmeneti időszakot – noha az egyes kísérletek, rendszerek között igen jelentős különbségek voltak.

Ami az 1945 és 1989 közötti egységes korszak megalkotását illeti: ebben az esetben két szereplő, a kommunista párt és a Szovjetunió törekvése (a „presztalinázicó”) lehet a periodizáció alapja, míg a többi cselekvő: más pártok, újságírók, kiadók, olvasók másodlagosnak tűnnek ebből a szempontból. Ennek kapcsán az irodalomtörténész Rónay Lászlóra hivatkoznék, aki Márai Sándorról szólva rögzítette: Márai már akkor panaszkodni kezdett elnyomására, amikor még ünnepezt szerző volt. Azaz kizárólag a Máraitól származó személyes források alapján nem lehet reálisan megismerni magának Márai helyzetét a koalíciós időszakban – ahogy az 1945 utáni pár év sajtójának helyzetét se lehet szerintem megítélni kizárólag a kommunista törekvések alapján.

A másik, a szereplők fontosságának kérdésével kapcsolatos megjegyzésem az, hogy ez a korszakolási megoldás figyelmen kívül hagyja a folytonosságokat: azt, hogy 1945 médiatörténeti szempontból nem „nulladik év”, hiszen régi intézmények és szereplők folytatták működésüket. (Például Márai, aki korábban ömlengő módon számolt be Horthy István

kormányzó-helyettesé választásáról, 1942-ben pedig önvédelmi háborúnak ábrázolta, hogy Magyarország megtámadta a Szovjetuniót, illetve „a rendszer” védelmére szólított fel.)

Ami Buzinkay Géza munkáját a *médiatörténet-írás újabb irányzataihoz kapcsolja*, az az, hogy az elbeszélés legfontosabb szempontja a magyarországi újságírói hivatás története, kialakulása, fejlődése. Tulajdonképpen egy „modernizált” újságírás-történetről van szó. „Modernizált” abban az értelemben, hogy a szerző a hivatás „fejlődés-történetét” tágabb kontextusban vizsgálja: úgy fogalmaznék, hogy az értekezés példa az újságírás szociológiája modelljének alkalmazására (noha ezt a szerző nem mondja ki), hiszen látens módon ezt követi: mindenkor ismerteti az újságírói munkát meghatározó fontosabb és közvetlen gazdasági, jogi, politikai, kulturális és társadalmi körülményeket. És bár Buzinkay Géza az olvasókkal (a médiafogyasztással) önállóan többnyire nem foglalkozik, de elbeszélésében ők is fontos szerepet kapnak: egyes laptípusok, lapok népszerűsége, példányszáma sokszor elemzés tárgya.

A szerző által választott szempontnak van nagy előnye, és van hátránya is. Előnye, hogy a kötet világosan meghatározott alapkérdése (az újságírás története) objektív módon, világos szempont szerint szűkíti a lehetséges témák körét. Például a nem magyar nyelvű sajtó csak annyiban érdekes, fontos, amennyiben a magyarországi újságírás, újságírói hivatás, valamint sajtószektor fejlődését befolyásolta. Így a 18. és a 19. századi német nyelvű sajtó bizonyos termékeiről esik szó (hosszabban a Pester Lloydról), de egyrészt a nemzetiségi lapokról nem, másrészt a 20. századdal foglalkozó fejezetekben lényegében a német nyelvű lapokkal se kell foglalkoznia. Ennek kapcsán felmerülhet, hogy Buzinkay Géza narratívája talán etnocentrikus, hiszen a környező államok kisebbségi magyar sajtójával két alfejezetben is foglalkozik, mégpedig úgy, hogy ebben a két esetben nem érvényesíti elbeszélése fő szempontját: az olvasó nem tudja meg, hogy a magyarországi újságírás és sajtóélet fontosabb tendenciáihoz miként kapcsolódik a romániai, a csehszlovákiai, a jugoszláviai és a szovjetunióbeli magyar sajtó. Ugyanez részben igaz az emigrációs sajtóról szóló részre is.

Ami Buzinkay Géza szempontválasztásának hátrányát illeti, itt két hiányt lehet megemlíteni. Az egyik: a rádió és a televízió hiánya. Úgy vélem, hogy ha a kötet elbeszéléseinek rendezőelve az újságírás története, akkor az 1945 után fejezetekben helyet kaphatott volna ez a két „új médium”, mivel ezek szintén formálták újságírást. A Horthy-korszakban még indokolható a rádió és a mozi, a filmhíradók kihagyása, mivel tudomásom szerint olyasféle intermediális viszonyok nem alakultak ki Magyarországon, mint az 1930-as években Nagy-Britanniában.

Viszont az államszocializmus időszakában, amikor a propaganda és a tájékoztatás viszonya a médiumtípusok szempontjából *egységes és központi* elvárások szerint alakult, és amikor az „új médiumok” több embert értek el, mint a „régiek” (az újságok), akkor már érdemes lehet a kölcsönhatásokról is írni – hangsúlyozom: kizárólag az újságírás szempontjából. Érdekes kutatási téma lehetne például, hogy miként befolyásolta az újságírás politikai és szakmai hierarchiáját, az újságírói normákat (a sajtóetikát) a televíziós és rádiós újságírás, és volt-e különbség aszerint, hogy melyik újságíró milyen típusú (új vagy régi) médiumnál dolgozott. Vagy ugyancsak érdekes lehet annak kutatása, hogy az egyes témák sajtóbeli, illetve televízióban, rádióban való megjelenítésének szabadságfoka miként hatott egymásra.

A másik kutatási terület az újságok vizuális része lehetett volna, a lay-outtól az illusztrációkig. Az utóbbiakról egyes sajtótermékek bemutatásakor esik szó, de talán nem elég hangsúlyosan: „A politika perifériája: vicclapok és karikatúrák” című fejezetben még alaposan (297–300. o.), ám a századforduló, a Horthy-kor vagy a Kádár-kor képes hetilapjai és magazinjai leírásakor már kevésbé esik szó a képekről, a fotóriporterekről (300–304., 374–377., 437–440. o.).

A magyar sajtó és újságírás majdnem teljes történetét bemutató kötettől természetesen nem várható el, hogy „mindenre” kitérjen. Ráadásul a képek elemzése másféle módszertant kíván, mint a szövegeké – és pontosan az ilyesféle elemzési eltérések teszik nehezzé az egységes médiatörténetek megírását: gondoljunk csak arra, hogy a filmtörténet és a sajtótörténet másféle kérdéseket tart fontosnak, azaz igen nehéz valamiféle egységes módszertan kidolgozása. Amiért az újságok vizuális elemeinek hiányát mégis megemlítem, az nem csak az, hogy egyetlen termékről van szó, hanem az, hogy Buzinkay Géza végzett ilyesféle vizuális kommunikációtörténeti kutatásokat (Borsszem Jankó és társai: Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében [1983]; Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek... A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között [1988]).

Lehetséges azonban, hogy utóbbi megjegyzéseim már nem csupán az értekezésről szólnak, hanem arról is, hogy egy ilyen átfogó *kézikönyv* megírásához készülve milyen fejezeteket lehetne tervezni.

Buzinkay Géza munkája műfaját tekintve ugyanis kézikönyv. Saját kutatási eredményeit mások kutatásaival egészítette ki és rendezte egységes szerkezetbe. Ami felveti azt a kérdést, hogy egyetlen szerző fel tud-e dolgozni egy ilyen nagy és ennyire szerteágazó témát, különös

tekintettel a forrásanyag nagyságára és a források eltérő jellegére. Erre Buzinkay Géza munkája esetében határozott igennel válaszolnék. Sikerének egyik oka oktatói munkája, a másik „előtanulmányainak” sora (Kókay Györggyel közösen A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig [2005]; Magyar hírlaptörténet 1848-1918 [2008]; Hírharang, vezércikk, szenzációs riport. Magyar sajtótörténeti antológia 1780-1956 [2009]). Ez nem jelenti azt, hogy egyes korszakok kutatói saját területükön ne bukkanhatnának hibára vagy vitára okot adó kijelentésekre – miközben a munka saját szűkebb tématerületükről nekik is tud újat mondani. Ebből a szempontból is, és historiográfiai jelentősége okán is, az ún. „akadémiai sajtótörténet” (Kókay György, szerk., A magyar sajtó története I. 1705-1848. 1979.; Kosáry Domokos, Németh G. Béla, szerk. A magyar sajtó története II. 1-2. 1848-1867. 1985) köteteihez hasonlítanám Buzinkay Géza értekezését.

Mindezek alapján bizonyítottnak látom, hogy a mű a korábbi tudományos fokozat megszerzését követően jelentős eredeti tudományos eredménnyel gyarapította a tudományszakot és hozzájárult a tudomány továbbfejlődéséhez. Ezért javaslom a nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását, egyben indítványozom a sikeres nyilvános vitát követően az MTA Doktori Tanácsának az MTA doktora cím odaítélését Buzinkay Géza részére.

Budapest, 2019. május 1.

Sipos Balázs